

שיח אלופים – בחלוף חמישים שנה

רקע

ארבעה מאלופי צה"ל במלחמת ששת הימים נועדו ביוזמת המכון למחקרי ביטחון לאומי לשיחה עם ד"ר גבי סיבוני ואמיר אורן על בניין הכוח לפני המלחמה:¹ אלוף צבי זמיר, שהיה ראש מחלקת הדרכה (מה"ד), אלוף פיקוד הדרום, ובמהלך המלחמה כיהן כנספח צה"ל בבריטניה ובמערב אירופה; אלוף עמוס חורב, שהיה קצין חימוש ראשי וסגן המדען הראשי למערכת הביטחון במלחמה; אלוף ישעיהו גביש, שהיה מפקד המכללה לפיקוד ומטה (פו"ם), ראש מה"ד ואלוף פיקוד הדרום במלחמה; אלוף אלעד פלד, שהיה עוזר ראש אג"ם, מפקד המכללה לביטחון לאומי ומפקד אוגדה 36 במלחמה.

חלק נכבד מהשיחה יוחד לחלקו של יצחק רבין בשמונה השנים שקדמו למלחמה, מאז שהתמנה לראש אג"ם באפריל 1959, דרך תפקידו כסגן הרמטכ"ל תחת הרמטכ"לים חיים לסקוב וצבי צור, ובמהלך שלוש השנים ומחצית השנה שקדמו למלחמת ששת הימים שבהן כיהן כרמטכ"ל, וכן במהלך המלחמה עצמה. המשתתפים בשיח, כמו רבין, הם כולם יוצאי הפלמ"ח. בשיחה נדונו, בין היתר, השינויים שיזמו רבין ופקודיו בהיערכות צה"ל, ובכללם אלה שחלו בהשוואה להיערכותו בזמן מבצע "קדש", כפי שעוצבו על ידי הרמטכ"ל דאז, משה דיין.

היערכות צה"ל כמענה לדוקטרינה הסובייטית

צבי זמיר סיפר כי מה"ד עסק בניתוח הדוקטרינה הצבאית הסובייטית. לדבריו, אל"ם אברהם (אברשה) טמיר, ראש מחלקת תורת לחימה במה"ד, וכן אל"ם דוד כרמון מאמ"ן, הצביעו בפניו על השינויים בהיערכות האויב על בסיס אותה דוקטרינה: בעוד ש"אנחנו הכרנו אויב שערוך במעגלים, על פי התפיסה המערב-אירופית", כרמון הציג תצלום אוויר של המערך הסורי שהיה מעל עין גב, ובו הופיעה תעלה שתפקידה לא היה ברור. תחילה חשב זמיר כי מדובר בתעלה שיעודה התקנת קו טלפון, אך בהמשך התברר כי גם במוצבים של המערך המצרי באבו עגילה ישנה תעלה דומה. לדברי זמיר, שלושה קצינים במחלקת אימונים במה"ד, ששירתו לפני

1 המפגש התקיים במכון למחקרי ביטחון לאומי בתל אביב, ב-3 בספטמבר 2015. עובד למאמר בידי אל"ם (מיל') ד"ר גבי סיבוני, אמיר אורן וגל פרל פינקל.

כן בצבא הפולני והשתלמו באקדמיה הצבאית המרכזית של הצבא האדום על שם פרונזה, זיהו את המערך כמימוש של הדוקטרינה הסובייטית.

לאור זאת, זמיר הטיל על השלושה לתכנן היערכות של דיוויזיה רוסית מאשקלון ועד משטרת עיראק סווידאן. כשנבחנו במה"ד התוכניות שהם ערכו, התברר כי מדובר בהיערכות בת שלושה קווים. בהמשך, במסגרת הסיור השנתי שערכו צבי זמיר, סגן מפקד גיסות השריון ישראל טל, ואברהם טמיר בבתי ספר צבאיים במדינות המערב, נחשף טפח נוסף: בבית הספר ללוחמת שריון של הצבא המערב גרמני פגשו השלושה "קצינים גרמנים שלחמו במלחמת העולם השנייה, רובם בחזית המזרחית, שהסבירו לנו קודם כל שהדוקטרינה היא דוקטרינה גרמנית [...] וכן] את המבנה של הדוקטרינה. זה מילא תוכן בקווים, איך המערכת הזו עובדת". בשובם לארץ קבע זמיר כי יש להתאים את אימוני הכוחות בצה"ל כך שיוכלו להתמודד בהצלחה עם הדוקטרינה הסובייטית. בשיתוף פעולה עם אל"ם אריאל (אריק) שרון, מפקד בית הספר לחי"ר, שונו אימוני כיתות הרגלים ונקבע כי הכוחות יפרצו שתי פרצות במערך המבוצר של האויב. במקביל הוקם בפו"ם צוות שמטרתו הייתה לגבש דוקטרינה של המפקדה על מערך כוחות זה. לאחר פולמוס בין המפקדים השונים נקבעה התורה שהוטמעה בפו"ם ובצבא כולו.

אלעד פלד העיד כי עוד בהיותו מח"ט "גולני" הקימה חטיבתו מוצבים גדודיים בסמוך לג'וערה על פי הדגם הסובייטי, וכלל הצבא התאמן עליהם. ישעיהו גביש תיאר גם הוא כיצד כאשר החליף את צבי זמיר כראש מה"ד, נמשך תהליך ההתכוננות של צה"ל להתמודדות עם הדוקטרינה הסובייטית. לדבריו, הרמטכ"ל רבין היה הרוח הגבית מאחורי המהלך, והוא שדחף "לאמן את צה"ל למלחמה הבאה, לא למלחמה הקודמת, כלומר – מי הוא האויב, איך הוא ערוך, קחו את זה בחשבון, לזה צריך להיערך".

התפיסה המבצעית

צה"ל היה מתורגל ומוכן לפי תפיסה אסטרטגית שגרסה כי ניתן להגן על ישראל בתוך הקו הירוק, תוך מאמץ להעביר את המלחמה לשטח האויב. התפיסה, שלפיה צה"ל מסוגל לפעול בזירה אחת התקפית מול ההגנות ונגד התקפה ערבית, לא השתנתה. השאלה הייתה איך להוציא אותה לפועל. סוגיה שהייתה קשורה לכך, ועליה עמד ישעיהו גביש, הייתה התפיסה המבצעית נוכח "מקרה הכול", קרי במצב של מתקפה מצד כלל מדינות ערב.

בתקופה שלפני פרוץ מלחמת ששת הימים רווחה במטה הכללי של צה"ל ההערכה, שאותה הגדיר ישעיהו גביש כמהותית, כי כל עוד "המצרים תקועים בתימן, אין מלחמה, ואם הם לא פעילים, גם הסורים לא פעילים, ואם הם לא פעילים אין מלחמה". ואכן, לדברי גביש, באמ"ן לא העריכו שתפרוץ מלחמה ב־1967. עם

זאת, התפיסה המבצעית שגובשה עד אז היא זו שבאה לידי ביטוי במלחמת ששת הימים, שבמהלכה הוטל רוב הצבא "לדרום, בעדיפות ראשונה בחזית הדרומית", מתוך ידיעה שהחזיתות האחרות יחזיקו מעמד עם כוחות קטנים.

בניין ומבנה הכוחות

סוגיה שנדונה בשנים שקדמו למלחמת ששת הימים הייתה מבנה הזרועות של צה"ל. לאחר מבצע "קדש", המשקל העיקרי ניתן לחיל האוויר ולחיל השריון, על חשבון חיל הרגלים, חיל התותחנים וחיל הים. ישעיהו גביש הסביר כיצד התבצע בניין הכוח למערכה: שלוש האוגדות בפיקוד הדרום היו שונות זו מזו. האוגדה המשימתית, שהוקמה בהשראת רבין, נועדה להתאים את הכוחות למשימה. עוצבת היסוד הייתה החטיבה, והכוחות האורגניים היו כפופים לה. האוגדה הייתה "מפקדה משימתית, שיש לתת לה עוצבות לפי המשימות, וכך היא קיבלה [...]". מפקד האוגדה הוא שתכנן את המהלכים של כל היחידות. גביש זוכר כיצד אריק שרון, מפקד אוגדה 38, "בנה שעון שווייצרי איך תוקפים את אבו עגילה". לדברי אלעד פלד, כך היה גם בחזיתות הצפון והמרכז.

בתקופתו של יצחק רבין כרמטכ"ל החלו אימונים שהתבססו על מתארים אופרטיביים. צבי זמיר סיפר כי בתקופתו כראש מה"ד, "הכיוון של ההדרכה היה שהיחידות יתאמנו למשימה שלהן". על פי ישעיהו גביש, בניין הכוח חייב קבלת החלטה בנושא ההבקעה. ואכן, בניגוד לתורת הלחימה של מבצע "קדש", נקבע לפני מלחמת ששת הימים כי חיל השריון יבקיע את מערכי האויב המבוצרים.

נגזרות לוגיסטיות

תוצאה ישירה של ההחלטה הנוגעת לתפקידו המיועד של חיל השריון במלחמה הייתה הצורך לעסוק בסוגיה הלוגיסטית: צריך היה לספק מזון, תחמושת ודלק ל־450 טנקים. בהתאם לכך, גובשה במטכ"ל תוכנית אופרטיבית לאיגוף עמוק בסיני. הסיבה לכך הייתה, לדבריו של ישעיהו גביש: "כשאתה עומד בפני זירה כמו הדרום, אתה יודע שלמצרים יש אלף טנקים, ולך יש 400–500 טנקים, [ואז] איך מגיעים להשמדה?" גביש הדגיש כי חיל האוויר הוא רכיב קריטי בלחימה, וההנחה שמכיוון שלצה"ל יש טנקים ומפקדים טובים יותר יש לחתור לקרבות שריון בשריון, לא הייתה בהכרח הפתרון המיטבי. לדבריו, הייתה גם תפיסה של גישה עקיפה, שעיקרה תמרון חדירה לעומק במטרה לכתר ולהשמיד את הכוחות המצריים מאחור. תפיסה זו עמדה במוקד התוכניות האופרטיביות של פיקוד הדרום. גביש העיד כי באותה עת "אימנו את המפקדים באופן רציני". בטרם מונה כאלוף, תרגל גביש פיקוד מרחבי בהפעלת אוגדה משוריינת. בנוסף לכך תורגלו מפקדי החטיבות והגדודים גם על הדוקטרינה הסובייטית, וכאמור היא נלמדה גם בפו"ם.

עמוס חורב התייחס לסוגיית האוגדה בצה"ל בדברים הבאים:

הוויכוח שלי על נושא האוגדה הקבועה היה סביב הנושא הלוגיסטי. אני ראיתי את החטיבה כיחידה הבסיסית, שיש לה את הבסיס הלוגיסטי שלה. כיצד אתה מצווה חטיבות לתוך מבנה אוגדתי, דבר שהוא לא קבוע מראש? איך אתה יכול לשלב אותן ללוגיסטיקה אוגדתית, כאשר כל חטיבה היא חטיבה אחרת, הן מבחינת הטנקים, הן מבחינת האמצעים האחרים? אני מציין את הדבר הזה, מפני שזה מאפיין גם של "קדש". טבעתי כמה מטבעות לשון, ובהן "שעת מנוע", במטרה לפתור לי בעיה תקציבית. מפני שבשעת מנוע כללתי את השיפוף אחרי המלחמה ונושאים מהסוג הזה של המבנה הלוגיסטי עצמו, שעורר ויכוחים.

לדברי עמוס חורב, הנחת היסוד לגבי מלחמה התבססה על הניסיון של מבצע "קדש", וממנה נגזר המונח "יום לחימה" במושגים של הצטיידות. סוגיה נוספת בהקשר זה הייתה כיצד לפזר את הכוחות, "בעיקר כשהעסק הפך להיות משוריין במהותו". חורב הוסיף:

בניית הכוח לא התחילה בששת הימים; בניית הכוח התחילה נקודתית ביום שהגעתי לחיל חימוש. הקמתי את מחלקת אמצעי לחימה ב־1963 וראיתי שהדבר הזה הוא בר ביצוע. התפנית הייתה, מבחינה מסוימת, הביקור בצבא הצרפתי, שאפשר לנו לבנות את הכוח ל"קדש". בגלל הצרפתים ואלג'יריה קיבלנו את ה"איי־אם־אקסים" (AMX) ועוד כמה דברים לקראת "קדש". שוק העודפים היה ענק. אתה יכולת לקנות "שרמנים" של מלחמת העולם השנייה במחיר גרוטאות, במשקל, שלושה סנט של פאונד, וזה מה שקנינו. רק בשיקגו קניתי אלף "שרמנים". האם זה היה קשור למבנה? זה לא היה קשור למבנה. קנינו מעודפים תותחים 155 מ"מ צרפתיים, במחיר של 2,500 דולר לאחד, כלומר כל העסק – המשאיות, הקומנדקרים, הזחל"מים – הכול נקנה מעודפים, והקניות היו בהזדמנות.

לדברי עמוס חורב, הוא התאים את ההצטיידות להיצע, ואחר כך את המלחמה להצטיידות: "מ־54 'שרמנים' ב־1956, ל־1,300 'שרמנים' וטנקים נוספים לקראת ששת הימים, ואחר כך עברנו ל'צנטריונים'. אחר כך המשכנו את זה לקראת יום הכיפורים. לא היו בסיסי תחמושת בדרום. הבסיס הדרומי ביותר היה בעֶקרון, ולאחר המלחמה הקמנו את בסיס התחמושת בצומת 'גולני', בסיס מעבר לירדן, למעשה בנפח, ובסיס התחמושת באזור באר שבע. כלומר, פרסנו מערכת מתוך ראייה של הכנת סיני למלחמת יום הכיפורים". עוד סיפר חורב כי בראייתו, מבצע "קדש" היה בית ספר מבחינה לוגיסטית. ב"קדש" נוסה לראשונה הגש"ח (גדוד שירותי חימוש) הנייד ו"כול המבנה של תחזוקה מרחבית ותחזוקה צמודה בוצע שם. פריסת בסיסי התחמושת הייתה תוצאה של לקחי 'קדש'".

חורב תיאר את הדיונים במטכ"ל בראשות יצחק רבין כמאלפים. לדבריו, המחלוקת העיקרית שלו עם הרמטכ"ל נסובה סביב סוגיית הרכש. בעוד שחורב

גרס שישראל חייבת "ליצור מערכת שיודעת לעשות בעצמה", רבין רצה לרכוש ציוד ונשק מחו"ל.

מסר לדורות הבאים

ארבעת האלופים סיכמו את המפגש בקביעה שיש להביע הערכה לצה"ל על הרציפות וההמשכיות שלו כצבא מנצח ויצירתי הממלא את ייעודו. בצד זאת, עלו מדבריהם לקחים שניתן לראות בהם מסר חינוכי לדור המפקדים הנוכחי ולזה שיבוא אחריו. אלעד פלד הציג את קרב קורסק – קרב השריון הגדול ביותר במלחמת העולם השנייה בין צבא גרמניה לצבא הסובייטי ב־1943 – שבמהלכו הפכה ההגנה לנושא מרכזי בהפעלת כוחות. בקרב זה נדרשו הגנרלים הסובייטיים ז'וקוב ורוקוסובסקי לשכנע את סטאלין שאם יצליחו להביא את הגרמנים לתקוף, בעוד שהם ייערכו הגנתית, הניצחון מובטח. כך אכן היה. לדברי פלד, יש כיום בעיה בצה"ל – להגנה יש מעמד נחות: "התפיסה של צה"ל, שהיא פסיכולוגית־אידיאולוגית, [היא] 'אנחנו לא מתגוננים, אנחנו רק תוקפים'".

לגבי הכשרת מפקדים, ישעיהו גביש הדגיש כי בעבר המפקדים חונכו שעליהם להימצא לפנים, יחד עם הכוחות, לא כמשלחים אלא כמובילים, כמתכננים את כלל המבצע וכאחראים על ביצועו. לדבריו, במלחמות דוגמת מלחמת לבנון השנייה, מפקדים ישבו מול המסכים, מצוידים בטכנולוגיות שמאפשרות לראות את שדה הקרב, אך "אם אתה לא מוביל, אין תוצאות. אין חוכמות". גביש סבור כי יש לתת ביטוי לתפיסה הנכונה בחינוך, בתרגילים ובדיונים, ולבחון באופן מעשי את השאלה מהו מקומו הנכון של המפקד, הן בראשית הקרב והן בהמשכו. צורך נוסף שציין גביש הוא שימור כוח אדם איכותי במערכת.

באשר להשוואה בין דור המפקדים במלחמת ששת הימים לבין הדרג הפיקודי כיום, אלעד פלד העיר שרמת המקצועיות של מפקדי צה"ל בימינו גבוהה בכמה דרגות מזו של בני דורו, שההכשרה העיקרית שלהם הייתה "ג'וערה" – קורס מ"כים בפלמ"ח. "אנחנו במהירות עצומה עברנו מפיקוד על חוליה, אם תרצו אפילו לעבודה באוגדות. מבצע 'דני' זה מבצע אוגדתי. היו שם שלוש חטיבות [...] אנשים שההשכלה שלהם זה ג'וערה. ואני חושב שגם [...] הרעיון, האידאולוגיה, רוח הלחימה, כל אותן מילים לא ברורות, יש להן תפקיד מאוד רציני". עמוס חורב הוסיף על דברי פלד כי בקורס המ"כים נלמדו עקרונות המלחמה של קלאוזביץ, המתאימים לכיתה ולאוגדה, "ואני חושב שאנחנו בסך הכול גם חונכנו חיילים חושבים".

לארבעת האלופים מסר לדור המפקדים הנוכחי ולדורות הבאים. ישעיהו גביש סיפר כי הוא וחבריו נשאלים פעמים רבות "מה יש לכם להגיד על הדור הזה, או מה אתם אומרים למדינה היום לאור ניסיונכם?" תשובתו היא שהמצב כיום שונה

מכפי שהיה בתקופה שהארבעה כיהנו כאלופים בצה"ל וכי בכול מקרה "צריך להעריך וצריך לשבת עם ראש פתוח, וצריך לחשוב, ואסור להתבייש להגיד את דעתך". לתפיסתו של גביש, יש למדינת ישראל כושר טכנולוגי עצום ויש להשקיע בו ולחזק אותו ואת יכולות הפיתוח שלו, כמו גם את ההשכלה האקדמית של המפקדים. בהתייחסו למסר שיש לו בשאלת המלחמה, הדגיש גביש את הצורך "שהמלחמה תהיה קצרה, ושלא ילכו למלחמות שנמשכות חודשים ושנים. מדינת ישראל לא יכולה לשאת את זה". עמוס חורב הוסיף על כך: "יש הבדל בין קריירה ושליחות. כשאתה בתהליך שהוא קרייריסטי, אתה לא מעז להגיד את הכול, [אך] כשהתפקיד הוא שליחות, אתה מעז לומר הכול".